

BÉNYEI PÉTER

Petőfi és Jókai – párbeszédben

Szilágyi Márton: *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021.

Petőfi és a fiatal Jókai pályaszakaszainak „együttolvasása” („kettejük pályájának párhuzamos, kontrasztív elemzése”, 362.) olyan szakmai kontextust teremt, melyben óhatatlanul a ’mi lett volna, ha’ típusú, vitatható szakmaiságú kérdések is felvetődnek. Egészen biztos, hogy majd’ minden, korszakkal foglalkozó irodalomtörténész fején átsuhant már az a gondolat, hogy mi lett volna, ha Petőfi valahogy túléli 48–49-et, valamint az azt követő megtorlásokat. Hogyan alakult volna az az életmű, amely alig több mint hat aktív alkotói év után is olyan gazdagnak és kereknek látszik, mintha hatvan év gyümölcse lenne? Hogyan alakult volna a 19. század második felének magyar irodalmisága? Lett volna-e komolyabb ráhatása Petőfinak a magyar prózairodalom formálódására; az 50-es évektől jelentősen megváltozó viszonyok között milyen új irányokat vettek volna a Petőfi-féle lírai beszédmódok, költői szereprealizációk; mennyire dominálta volna a – Petőfi-korpusz egy szeletét kisajátító, átideologizáló – nép-nemzeti irodalomszemlélet kánona az elkövetkező néhány évtizedet? Lett volna-e Petőfi-kultusz, melyet leginkább a költő – nemzeti sorstragédiával szorosan összefonódó – rejtélyes halála táplált, s amely aztán alapvetően rányomta a bélyegét az életmű s az egyes szövegek (gyakran szelektáló) befogadására is? Számos érdekes, ám teljességgel megválaszolhatatlan kérdés.

Valamivel adekvátább, ám talán kevésbé izgalmas a végül majd hatvan évnyi alkotói pályát befutó Jókait illetően feltenni a kérdésfelvetés inverzét: hogyan maradt volna meg az irodalomtörténeti emlékezetben az író, ha esetleg nem éli túl ’48–49-et, vagy neadjisten felhagy korán induló, kezdetektől sikeres irodalmi tevékenységével? Az elsőre szerencsére nem volt sok esély: Jókai fegyveresen nem vett részt a harcokban, a megtorlások időszakában pedig – ahogy Szilágyitól (is) tudhatjuk (56–60.) – saját nézőpontjából volt félnivalója, valójában azonban nem került az üldözők célkeresztjébe. S bár Jókai legendásító önéletrajzi történeteinek sokaságában találunk olyan anekdotát is, mely szerint ’49 után komolyan elgondolkodott az írói pálya feladásán,¹ valószínűleg ez is csak alternatív önéletrajzi univerzumainak egyikében történt meg: az adott autobiografikus elbeszélés pillanatnyi, tematikai és poétikai önérdeke formálta, mint sok más hasonló jellegű (Szilágyi által visszatérően elemzett) megnyilatkozását.

¹ „Elhatározott szándékom volt, hogy paraszt ember, gazda leszek. Csak nőm volt az aki azt mondta; Ne! Ő hozott vissza ide, ő vitt ismét a világba; különben én szántani, vetni menten volna és soha többé feléje nem fordultam volna az irodalomnak.” *Jókai Mór a saját írói pályájáról*, Ellenzék, 1881. április 1., 2.

Szilágyi Márton monográfiájában ezek a tudománytalan felvetések direkt módon nem kerülnek szóba: a komoly filológiai apparátussal és szövegértelmező érzékenységgel megírt fejezetek irodalomtörténeti hozadéka viszont a nyitott kérdések sokaságához kínál adalékot, távlatot. A két író – társadalomtörténeti kontextusban elbeszélte – rövid pályakép-narratíváiban például komoly hangsúly helyeződik az irodalmi intézményrendszer kialakulásának karrierstratégiákra gyakorolt hatására. Míg a '40-es évek frissen szerveződő intézményei egyaránt kedveztek Petőfi és Jókai irodalmi vilámkarrierjének, addig a szabadságharc, majd az azt követő időszak már új helyzetet teremtett:² az irodalmi pályán való érvényesüléshez ekkor már ugyanúgy szükség volt szemléleti, gyakorlati alkalmazkodásra, fókuszált szorgalomra, több lábbon állásra (újságírás, szerkesztői munka, politikai pálya), mint tehetségre, alkotókészségre, írói zsenialitásra. A sokszor magánéleti szituációkban is szertelen, nehezen összeférhető Petőfi inkább ez utóbbival bírt, míg Jókai mindkettővel. Szilágyi érvelése közvetetten azt sugallja, hogy Petőfinak komolyabb szerepfelfogásbeli és egzisztenciális nehézséggel kellett volna szembenéznie 48–49 után;³ a *Politikai divatok* kapcsán pedig ebből a távlatból értelmezi az egyik regényszereplőt, Pusztafit, aki a „túlélő” Petőfi egy lehetséges jövőbeli alteregójaként kel életre a Jókai-regény alternatív valóságában. Itt az alkoholistává züllő Pusztafi éppen megalkuvásra képtelensége miatt nem tud beilleszkedni az új viszonyok közé:⁴ a 'szorgalmasan publikáló, szerkesztői és újságírói munkákat is vállaló Jókai' (63.) egyszerre érzékeny és kegyetlen analízisét adta a „túlélő” Petőfi egy lehetséges jövőképeinek.

Persze Szilágyi elemzései közvetetten más alternatívákat is felkínálnak. A Petőfi-korpusz kultikusá vált egységének árnyékába szoruló műveket (például *A hóhér kötelét* vagy a *Tigris és hiénát*) is behatóan elemző irodalomtörténész szerint regény- és drámakísérletében Petőfi nemcsak piaci igényekhez igazodott: úgy követte mindkét műfajban a hagyomány mintázatait, hogy közben – tudatosan és poétikai érzékenységgel – a bevett eljárások, szemléletek megújítására is törekedett. Ez a fajta tudatosság később (a regény domináns időszakában, valamint a színpadi dráma iránti

² „[A]z 1848-as forradalom, majd a szabadságharc, s még később az '50-es évek sajtó- és nyilvánosság-szerkezete olyan új struktúrát jelentett, amelyhez szinte lehetetlen volt úgy igazodni, hogy valaki az írói sikert és az abból fakadó rendszeres jövedelmet tartósan és hosszú távon párosítani tudja.” (32.)

³ „[A]z 1840-es években oly annyira sikeresnek mutakozó íróknál 1848–49-ben, vagy, ha túléltek a szabadságharcot, az 1850-es években jelentős megélhetési válságok mutakoztak – gondoljunk csak egyfelől Petőfire, másfelől Vörösmartyra vagy Kuthy Lajosra.” (33.)

⁴ Esztétikai szempontból kevésbé cizelláltan, de lényegében ezt írja meg Jókai az *Óh, Petőfi, ha most élnél!* (1864) című versében is. A lírai én előbb eljátszik a megváltozott korban Petőfi számára felkínálkozó szereplehetőségekkel (élclapszerkesztő, újságíró, költői helyett polgári pálya), de a vers végső konklúziója a megalkuvásra képtelenség demonstrálása: „Vagy, nem! Volnál, a ki voltál: / Ki azt mondja, mit rég mondott, / Ki nem nézte, merre úsznak? / A hol gát volt, ott átrontott, / S bámulnának nagy szemekkel, - / - Mint gyógyíthatatlan bolondot? // A te lángod kihült helye / Nem tűzhely már, - csupán oltár: [...] / De jól jártál, hogy meghaltál!”. *Madách Imre és Jókai Mór válogatott versei*, szerk. SZILASI László, Budapest, Unikornis, 2000, 208.

érdeklődés felerősödésének idején) gyaníthatóan komoly alkotói potenciálként jelenhetett volna meg Petőfi írói pályáján. A Petőfi-kultusz értelmező sablonjait, valamint a részben azt formáló vagy ahhoz igazodó, leegyszerűsítő irodalomtörténeti belátásokat – az újabb Petőfi-kutatás törekvéseivel összhangban – végig ellenpontozza Szilágyi monográfiája, új filológiai meglátásokkal és kreatív elemzésekkel demonstrálva a Petőfi-poétikák rendkívüli sokszínűségét, az egyes művek lezárhatatlan többértelműségét. Ha a „túlélő” Petőfi megőrzi alkotói potenciálját, akkor egészen biztos, hogy más irányokat (is) vesz a 19. század második felének magyar irodalmisága, sugallják Szilágyi leírásai, elemzései – még ha olyan radikális megállapításra nem is jut, mint *Az apostol* „sorsát” másodszor is nyomon követő Margócsy István, aki szerint a „Gyulaiék által megszerkesztett s nép-nemzetinek nevezett irodalmiság [...] *Az apostol* szinkron megismerése és elismerése *mellett* nem jöhetett volna létre: [...]. *Az apostol*, mint a Petőfi-életmű *szerves* része, a maga különlegességével, szabálytalanságával, a népi és nemzeti kategóriáinak egyértelmű mellőzésével, korlátatlanságával és egyenetlenségeivel együtt, meglehet, magában rejtette (volna) egy alternatív irodalomtörténeti kibontakozás lehetőségét is”⁵

Jókai esetében más a helyzet. Beláthatatlanul szerteágazó életműve ’49 után jött létre, itt tehát a párhuzamos olvasás fő erénye, hogy valamelyest kitakarja a későbbi, hatalmas korpuszt: a fiatal Jókai pályaszakaszának műveit elsődleges irodalomtörténeti kontextusában, az 1840-es évek irodalmi, sajtótörténeti folyamataiba ágyazva helyezi górcső alá a monográfia vonatkozó része. Így az egymást követő fejezetekben hamar szertefoszlik az a – Jókai önmitizáló autobiografikus narratíváiból a recepcióba átszüremlő – értelmezői panel, mely szerint ’48–49 tette valódi íróvá a szerzőt, s minden más a pályakezdés útkeresésének önálló, fantázia uralta esetlegességébe sorolódik.⁶ A novellairó Jókai debütáló kötete, a *Vadon virágai* (1848) kapcsán például Szilágyi kiemeli, hogy az 1840-es évekbeli novellák „igencsak bonyolult és sokrétű hagyományértelmezést mutatnak”: esztétikai, poétikai teljesítményük ezért közel sem redukálható a későbbi nagyregények szerkezeti, formai előkészítő szerepére, hiszen már ekkor „innovatív műfajjá vált a fiatal Jókai kezén a novella” (231.); míg a pályakezdő regényként (s csak akként) elhíresült *Hétköznapiak* (1846) elbeszélői iróniája, vagy a szereplői identitások („narráció folyamán kiépülő”) következetességének felrúgása Szilágyi szerint kifejezetten felforgató jellegű poétikát képviselt a korszak magyar regényirodalmában. S persze a megcélzott Jókai-korpusz leírásához egyedi, s új belátásokat hozó filológiai és interpretációs távlatot nyújt a pályaszakaszok párbeszéde is, amely Jókai 1850 előtti periódusát „a Petőfivel való kontrasztban

⁵ MARGÓCSY István, *Az apostol lappangása a 19. században*, *Studia Litteraria*, 2023/3–4, 185.

⁶ Jókai narratívájában: „S ez [a szabadságharc bukása és a *Forradalmi- és csataképek* megírása] volt a kezdete irói jellemem új átalakulásának. Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igaz alakjait megtalálni, s olyan nyelven írni, a minőn a nép beszél”. JÓKAI Mór, *Önéletírásom (Tíz évvel később) = Jókai jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, Budapest, Révai Testvérek, 1898, 142.

véli magyarázhatónak”, gyakran a „Petőfivel kölcsönhatásban kialakuló poétikát” (22, 21.) tekintve irányadónak a művek elemzésekor.

A két pálya „párhuzamos, kontrasztív elemzése” tehát több szempontból is termékeny, s a monográfia koncepcióját is alapjaiban meghatározza. „A jelen kötet [...] külön feladatának tartja, hogy a két író társadalmi státusának módosulását és karrierstratégiáját egymás tükrében, azonos szempontrendszer alapján értelmezze, s ennek ismeretében próbálja meg a szépirodalmi művek kiválasztott csoportjának poétikai elemzését elvégezni” – nyomatékosítja Szilágyi a kötet bevezető részében, jelezve, hogy „letagadhatatlan az asszimetria Petőfi és Jókai pályája esetében” (21.), mind azok alakulása, mind a jellegadó műfajok tekintetében. Ennek következtében a párhuzamos olvasás inkább Petőfi Jókaira gyakorolt hatására hoz több filológiai/poétikai adalékot. Így Szilágyi részletesen elemzi a *Hétköznapiok* – Petőfi-versekből vagy *A hóhér kötele*ből vett – intertextuális áthallásait (241–245.), ahogyan a *Szomorú napok* „Petőfire visszautaló elemei [is] sajátos intertextuális kapcsolatot tesznek láthatóvá a két életmű között”. (311.) A *Politikai divatok* nagyszámú, Szilágyi példamutató alaposságú elemzésében felmutatott Petőfi-allúziója (vö. 333–337.) pedig már a szöveg autofiktív utalásrendszerének is fontos része lesz. Ugyanakkor egy rövid időintervallumban Petőfi és Jókai egymás társaságában alkotott, olvasták egymás kéziratait,⁷ így Szilágyi gondosan ügyel azokra a nyomokra is, ahol Jókai hatása mutatható ki valamelyik Petőfi műben: *A hóhér kötele* néhány tematikus és szerkezeti megoldására kisebb hatással lehetett a korai Jókai-novellisztika (228–229.), míg a *Hétköznapiok* egyik egzotikus életképi színtere, s a hozzá társuló „boldogság és boldogtalanság” képzete „nagyon emlékeztet Petőfinek *A szerelem országa* című versére. [...] A bökkenő csak az, hogy ezúttal biztos: Petőfi műve a későbbi, hiszen ez 1847-es vers”. (244.)

Ugyanakkor talán nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, hogy a Petőfi és a Jókai „kisonográfikák” önálló, külön-külön értelmezhető teljesítménye talán jelentősebb, még ha ezek „olvassák”, értelmezik is egymást. Szilágyi rendkívül termékeny irodalomtörténeti pályaszakaszában született a mű, amely az elmúlt néhány évben jól „bejáratott” műfaji mintázatot követ hatékonyan. Az Arany Jánosról (2017)⁸ és Vörösmarty Mihályról (2021) írott jelentős könyvek – akárcsak *A magyar romantika ikercsillagai* – a szó legjobb értelmében „egyszerűsített” pályaképmonográfikák: a szerző az egyes életművekről korábban írt külön-külön tanulmányait egészítette ki újabb írásokkal, fejezetekkel, melyek egybeszerkesztve jól követhető írói pályaképet rajzoltak fel. Így a monográfia irodalomtörténeti műfajának markáns (s igen sok

⁷ Közismert, hogy *A zsidó fiú* Petőfi kézírásában maradt ránk, *A munkácsi rab* című Jókai-elbeszélés kéziratában pedig „az utolsó sorok Petőfi kézírásában szerepelnek”. (219.)

⁸ Időközben az Osiris Irodalomtörténet sorozatban Szilágyi már egy „klasszikus” nagymonográfiát is publikált Arany Jánosról („*Az utolsó magyar*”: *Arany János élete és költészete*, 2023), s a fent említett, rendkívül termékeny időszakban még megjelent Szilágyitól a Lisznyai Kálmán pályáját a mikrotörténetírás kontextusában leíró (korábbi munkáját kibővítő) monográfia (2021), valamint *Ominárium* (2020) címmel egy válogatott tanulmánykötet is.

regiszteren hasznosítható és kommunikáló) alakváltozatát mozgósítja Szilágyi: úgy ad átfogó pályaképet, hogy mellőzi a teljes alkotói periódus aprólékos, majd minden elemre kiterjedő leírását, értelmezését, vagy valamilyen nagy életmű-konceptió kialakítását. A filológiai feltárások és szövegelemzések így is intenzív párbeszédbe lépnek, szinte valamennyi Petőfi- vagy Jókai-mű elemzésébe beleszövődnek korábbi/későbbi művekre történő utalások, párhuzamok. A Petőfi-korpusz esetében például így lép intenzív párbeszédbe a *János vitéz* vagy *A szerelem országa* című vers; de „a világi létezés és a transzcendencia viszonyának” (190.) imaginatív faggatása (vagy akár a „pesszimista antropológia” hol erőteljesebb, hol visszafogottabb színrevitele) közös értelmezői platformra hozza Szilágyi könyvében az egymástól olyannyira eltérő Petőfi-írásokat, így a *János vitézt*, *A hóhér kötelét*, a *Felhőket* és *Az apostolt* is. A Petőfi-korpusz elemzett darabjai tehát folyamatos párbeszédben vannak: az életmű perifériáján lévő szövegek is életre kelnek, beszédek lesznek az életmű csúcstarabjainak a távlatából. De ugyanez elmondható a Jókai első pályaszakaszára vonatkozó részekre is: lásd különösen a két novellaciklus (a *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből*, valamint *A véres könyv*) értelmező szempontrendszerének átfedéseit.

A szó legjobb értelmében vett pragmatizmus jellemzi a relatíve rövid terjedelmű, ám annál tartalmasabb fejezetek megírtságát és egymásba szövését, aminek köszönhetően Szilágyi könyve úgy képes megfelelni a szigorú tudományosság és a filológiai feltárás/megalapozás irodalomtörténeti kötelemének, hogy közben a szélesebb olvasóközönséghez szólás lehetőségét is biztosítja: az egyetemi oktatásban, a középiskolai tanárok tájékozódásában is kiválóan alkalmazható a monográfia. A kötet olvasásakor végig az volt a benyomásom, hogy az irodalomtudományos munkák szélesebb társadalmi hasznosságát és hasznosulását ugyanolyan fontosnak tekinti a szerző, mint azt az általa vizsgált Petőfi- és Jókai-művek irodalmi kommunikációjának a háttérben feltételezi. A többfunkciós használat elsősorban az egyes monográfiafejezetek tudatos strukturáltságának köszönhető, melyek elbeszélését javarészt két fő szempont szervezi. Egyfelől az egyes művek és korpuszok elsődleges kontextusának feltárása, filológiai bázisának újrendezése kerül előtérbe (meggyőző célratörősséggel, mellőzve a szélsőségesen adatoló narratív megoldásokat); másfelől markáns szövegértelmezési javaslatokat is felkínál szinte valamennyi egység: friss olvasatokat a recepcióban háttérbe szorított művekről, míg a bevett jelentéssémákkal bíró szövegek esetében egy új távlat, kérdéssel felvetéssel mozdítja ki a leterhelt értelmezési paneleket.

Nem részletezem sem az egyik, sem a másik törekvés konkrét eredményeit, mindössze néhány példát idézek az új szempontú interpretációs javaslatokból. Szilágyi rendkívül invenciózus líra- és prózapoétikai alapozású elemzést végez például a kiterjedt recepcióval bíró *János vitézen*. Ahhoz a befogadói hagyományhoz kapcsolódik, mely szerint nem vágybeteljesítő meseként értelmezhető az elbeszélő költemény, mivel „sokkal bonyolultabb a szöveg hatásmechanizmusa” (68.) és poétikai megformáltsága – a mesei elemek alárendelődnek egy nagyszabású költői koncepciónak. Szoros szövegolvasásában Szilágyi továbbszövi ezt a belátást: írása (egyik) végső

konklúziója, hogy „a mű talán legnagyobb költői újítása a metaforáknak a szövegbe (pontosabban a cselekvénybe) való visszaíródása”, amely – sok más mellett – aláássa, hogy boldog befejezésként értelmezzük a zárlatot, a főhős és Iluska egymásra találását Tündérorszámban: „a látszólagos mesei befejezés [inkább] a halál végső uralmát mutatja”. (82.) Petőfi „forradalmi látomásköltészete” kapcsán pedig nemcsak a marxista irodalomtörténetírás ideológiai túlcspásait ellenpontozza (ezt már korábban megtette a Petőfi-recepció), hanem azt is kérdéssé teszi, hogy egyáltalán „érdemes-e ideológiaként kezelni Petőfinak a forradalom szükségességéről folytatott diskurzusát”, hiszen ez a látszólag társadalmi, eszmei kérdéseket feszegető korpusz mégiscsak elsősorban „poétikailag és retorikailag megformált szövegekben” ölt testet, s a forradalom tematizálása is „egy lírailag értelmezett látomás része”. (150.) Szilágyi szerint ez a bibliai motívumokat mozgósító vízió „nem társadalmi értelmű eseményeket ír le, hanem egy morális folyamatot”: ideológiai állásfoglalás helyett inkább „egy alapvetően *erkölcsi kategóriákkal* leírható folyamat” részeként képzelel el az emberiség és a történelem „forradalmi” átalakulását, amely „lezárja az emberi történelem minden látszólagos esetlegességét”. (159.)

A monográfia valamennyi egysége magas színvonalú, kiválóan argumentált, fontos filológiai, irodalomtörténeti és értelmezői belátásokat közvetít olvasója felé. Szilágyi vaskövetkezetességű gondolatvezetésének mindössze egyetlen – bár számos elemzésben visszatérő – kérdésfelvetése (illetve azok elemzői konklúziója) nem volt számomra teljesen meggyőző. A könyv szövegelemző részeiben rendre felbukkannak „a Gondviselés elvét képviselő poétika” (277.) típusú formulák vagy a teremtett világok metafizikai meghatározottságára irányuló kérdésfelvetések: „a Gondviselésnek a létezés egészére ügyelő, kiegyensúlyozott rendjéről” (218.) beszél például Szilágyi Jókai első novelláskötetének írásai kapcsán, melyek alapvető viszonyítási pontként térnek vissza más Jókai-művek hasonló távlatú értelmezésében. „Jókai regényében ugyanúgy a Gondviselés rendje rajzolódik ki, ahogyan ez 1840-es évekbeli novelláiban is alapszerkezetnek mutatkozik” (243.) – olvassuk a *Hétköznapiokról*, a következő állítás pedig a *Forradalmi- és csataképek* novellaciklusáról fogalmazódik meg: „[m]árpedig ez annak a Gondviselés elvét képviselő poétikának, amely már első novelláiban megnyilatkozott, a továbbépítéseként is felfogható: hiszen semmi sem történik véletlenül, s van valami olyan hatóerő a világban, amely intézni képes az egyes emberek sorsát éppúgy, mint a nagyobb emberi közösségeket (így a nemzeteket) is”. (277.) Persze azok a kérdőjelek, melyek ezen szövegrészek olvasásakor felvetődtek bennem, nemcsak Szilágyi (egyébként itt is kellőképpen argumentált) gondolatmenetére, hanem a mögöttük meghúzódó előfeltevésekre vonatkoznak. Mennyiben és milyen módon lehet állásfoglalása a Gondviselésről egy irodalmi szövegnek? Milyen poétikai szerkezetben rögzülnek, s milyen olvasásalakzaton keresztül kommunikálja ezt a szöveg?⁹

⁹ Igaz, ezen kérdések megválaszolására éppen Szilágyi *Toldi*-elemzése ad kiváló kiindulópontot és mintát: „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*, Budapest, Kalligram, 2017, 75–90.

Itt és most pusztán Szilágyi egyetlen, a fenti kontextusban elbeszélte (egyébként a bevett paneleket jelentősen kimozdító) értelmezési javaslatával szálllok konkrét – bár igen óvatos – vitába. A *Zsarnokölés mint Isten elleni lázadás* címet viseli *Az apostolt* elemző fejezet, nyomatékosítva az interpretáció fő szempontját, mely szerint a királygyilkosság hiábavaló kísérletében kulminálódó „metafizikai értelemű lázadás” (189.) kerül Petőfi elbeszélő költeményének fókuszába: főként azért, mert Szilágyi szerint „a műnek az abszolútumhoz való viszonya lehet az a pont, ahonnan a poétikai megoldások a legjobban megragadhatók”. (182.) Számomra azonban – olvasóként és értelmezőként is – kérdéses: mennyiben része valójában a teremtett világnak a metafizikai regiszter, valamint a főhős és a narrátor által gyakran emlegetett Isten – s így mennyiben irányulhat a szöveg jelentésképzése fókuszáltan metafizikai belátások ellen? *Az apostol* (megléhetősen kusza és kaotikus) teremtett világát, történéseit, a főhős sorsalakulását, társadalmi (és metafizikai) problémafelvetéseit széttartó, rapszodikus poétika, valamint különböző narratívák keveredése, egymásnak ütközése, elcsúszása szervezi. Az Istenre, konkrét bibliai szöveghelyekre, fogalmakra történő intertextuális utalás is inkább ennek a része, melyben „a vallási képzetek áthasonítása” zajlik, annak szellemében, ahogyan „a magyar romantika a maga történelemképét a hagyományos európai mitológiai-vallási képzetek laicizálásával-átalakításával” kialakítja.¹⁰ Ez a szemlélet és poétikai funkció a bibliai sémákat a saját törekvéseinek a képére formálja, s a szabad használat gyakran deformálja, érvényteleníti is az eredeti bibliai képzeteket: ez a stratégia az egyes szövegekben (így *Az apostolban*) nem feltétlenül hoz létre valamifajta metafizikai rendet. Szilágyi érvelésének egyik vizsgálati eleme, hogy „radikálisan és következetesen Jézus nélkülivé van téve az egész mű” (181.), pedig az apostol (Jézus tanítványa) bibliai képzete óhatatlanul bevonja a Megváltó képzetét is. Érzékeny értelmezői észrevétel, ám ha pusztán a vallási szimbólumok (társadalomkritikai szándékú vagy történelemfilozófiai irányultságú) laicizálódásaként közelítünk az utaláshoz, nem feltétlenül a metafizikai úr tétlen helyét jelöli a szövegben – az apostol pusztán a társadalmi megváltó felszines/ponatlan bibliai áthallású fogalma is lehet. (Ilyen értelemben lesz később Ráby Máttyás is önjelölt próféta Jókai regényében – igaz, csak egy Szilágyitól megszokott alaposágú filológiai elemzés tudná kimutatni, hogy van-e bármilyen hatásnyoma Jókai művében a sokáig publikálatlan, különböző szövegváltozatokban keringő *Az apostolnak*.)

Persze, ahogy jeleztem, csak óvatos vitába szálllok Szilágyi szöveginterpretációjával, hiszen annak végső konklúziójával maximálisan egyetértek: a „metafizikai távlat nélküli szenvedés” (188.) vagy a „dermesztő metafizika” (190.) valóban elemi érzetként állandósulhat az olvasóban. A szöveg viszont – véleményem szerint – nem (Isten vagy a metafizikai rend elleni) lázadésként teremti ezt meg, mert valójában nincs mi ellen lázadni. Szilveszter értelmetlen társadalmi szélmalomharca, melyben családja megroppan, egyetlen (talán) élve maradt gyermeke árván marad; az „apostol”

¹⁰ S. VARGA Pál, *A történelem romantikus víziói és Az ember tragédiája*, Alföld, 2015/6, 64.

hitvesztése, tetteinek – történelemfilozófiai távlatú – következetlensége (a szőlőszem hasonlat haladáselvűsége versus a királygyilkosság forradalmi útja); s a főhős mellett látszólag mindvégig (túl látványos nyelvi gesztusokkal) kiálló narrátor emlékállító epilógusának képzavara mind-mind azt sugallja, hogy ilyen a világ és az ember – inkább antropológiai, s nem feltétlenül metafizikai probléma kerül fókuszba az elbeszélő költeményben. Leginkább a szöveg zavarba ejtő ironikussága miatt, melyet – Z. Kovács Zoltán gondolatmenetéhez csatlakozva – Szilágyi is szóba hoz elemzése zárlatában. (195–196.)

Az irodalomtörténeti párbeszédbe lépő Petőfi- és Jókai-kismonográfiák (illetve a bevezető részben ezeket megalapozó, társadalomtörténeti fókuszú, rövid írói pályaképek) mellett még egy fontos egysége van Szilágyi könyvének, melynek zárófejezete (IV. *Jókai és a Petőfi-kultusz*) külön tárgyalja Jókai Petőfi-képét, illetve a Petőfi-kultusz formálásában betöltött szerepét. 1925-ben, a Jókai-centenárium egyik emlékező kiadványában Krúdy Gyula igen rosszmájúan jegyzi meg, hogy Jókai még életében „annyira eltávolodott Petőfitől, hogy csak évtizedek távolából meri ismét leírni a nevét, amikor már körülbelül teljes a bizonyosság arról, hogy a holt költő-barát, a félt és rettegett protektor nem térhet vissza az erdélyi hadseregtől” – ráadásul szerinte „[v]alamiképpen mindig valamely őszinteség nélküli, görögtüzes gyantaszag érezhető, amikor a messzi években Jókai tollára veszi Petőfi nevét. [...] Valamiképpen nem meri az igazat megírni róla, [...]”¹¹ Krúdy igen leegyszerűsítő/mitizáló lélektani profílozással – a nyámnyila („szőke, kékszemű”, „módos komáromi fiú”) Jókai egész életében ’félt, rettegett’ a férfias („erőszakos, sokszor kíméletlen”, „szilaj tekintetű, megvető mosolyú”) Petőfitől¹² – jellemzi a két írógénusz viszonyát, illetve az akkor már acélos Petőfi-kultusz fensőbbiségével csap oda a formálódó Jókai-kultusznak. Jókai Petőfi-képe azonban valójában rendkívül szerteágazó, közel sem ilyen fekete-fehér. Jókai természetesen nem évtizedek múltán, hanem már 1853-tól ír Petőfiről – hol nyíltan, hol csak utalásszerűen. A Vasárnapi Ujság 1856. március 2-i számában közölt írásának – a barát és költőtárs emlékezetének tárgyilagos felidézését ellenpontozó – személyes hangoltságban például már megjelennek azok a fogalmak („*lánglelkű költő*”; „[b]enne irodalmunk egyik legfényesebb *csillaga* hunyt el”¹³), melyek később a Petőfi-kultusz szótárának kulcsfogalmaiként rögzülnek, Petőfi visszahozhatatlan hiányának és állandó jelenlétének kultikus dinamikáját demonstrálva.¹⁴ Ez a rövid cikk csak egyik nyitánya volt Jókai rendkívül változatos Petőfi-emlékezetének, hiszen a legkülönfélébb műfajú narratívákban, rengeteg nézőpontból, sokszor szögesen ellentétes

¹¹ KRÚDY Gyula, *Jókai és Petőfi = Az Est hármaskönyve: A százéves Jókai emléke*, szerk. SALUSINSZKY Imre, Budapest, Est Lapkiadó – Athenaeum, 1925, 41, 42.

¹² *Uo.*, 41.

¹³ JÓKAI MÓR, *Petőfi Sándor = J. M., Cikkek és beszédek*, 4. (1850–1860, I. rész), s. a. r. H. TÖRÖ Györgyi, Budapest, Akadémiai, 1968, 193, 194.

¹⁴ „Egyhirtelen meg sem lehet azt mondani, mit vesztenk el benne; csak a mint mindig jobban halad egyik év a másik után madárlátta sírja felett; úgy tűnik fel egyenkint, hogy hány helyen nincsen Petőfi?” *Uo.*, 194.

véleményeket, beállításokat demonstrálva írt, beszélt, emlékezett Petőfiről: ezek az írások úgy formálták Petőfi-kultuszát, hogy közben igen markáns demisztifikáló szólamot is megalkottak.¹⁵ Mindezek teljes körű szakmai feldolgozására még nem került sor:¹⁶ Szilágyi Márton témának szentelt két alfejezete sem törekszik a Jókai-féle Petőfi-emlékezet teljességének leírására, ugyanakkor számos nézőpontból, fontos filológiai feltárásokkal demonstrálja annak rendkívüli változatosságát.

Szilágyi a Petőfi-korpusz kiadástörténetével foglalkozó alfejezetbe szövi bele Jókai Petőfi-képének szembetűnő ellentmondásosságát. A Petőfi újrakiadások körül kirobbant pereskedés (1880) kapcsán idéz meg számos – főként Petőfi halálának a kérdésére fókuszáló – Jókai-visszaemlékezést, kiemelve azok műfaji szórtságát (tanúvallomás, újságcikk, vers, életrajz stb.), s gyakran homlokegyenest eltérő állításait. Jókai ugyanis hol deklarálja Petőfi halálát, hol eljátszik a szibériai fogság, tehát a túlélés lehetőségével. „Ha a Petőfire vonatkozó, az egész életpályán áthúzódó reflexiókat végignézzük, akkor bizonyosan nem az adatszerűség a legfőbb erénye Jókai-szövegeinek” (370.) – jegyzi meg szarkasztikusan Szilágyi, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy Jókai nem tudatosan lódít: hol gyakorlatias, hol – még gyakrabban – esztétikai okok szervezik a széttartó belátásokat és beállításokat. Így a Jókai-féle emlékezés eltérő álláspontjait üzleti érdekek is befolyásolták („Jókai csak olyasmit állított 1856 után, ami éppen egybeesett Emich üzleti érdekével”), ám lényegesebb – a Jókai-próza alakításmódjára is általánosítható – mozzanat az emlékezés irodalmi műfajainak poétikai vonzása. Szilágyi szerint éppen ezért „talán az is kijelenthető, hogy Jókai számára Petőfi (korábban és a későbbiekben is) nem az emlékezés tárgya volt elsősorban, hanem kifejezetten írói nyersanyag, amelyet különböző poétikai célok érdekében fel lehetett használni”. (370.)

Ez utóbbi belátások hatványozottan érvényesek az 1862–63-ban megjelent Jókai-regényre, a *Politikai divatokra*, melynek autobiografikus szála nemcsak a cselekményt formálja, hanem a poétikai struktúrába (narráció, jellemteremtés, jellemek viszonyrendszere, metaforikus utalások, intertextusok) is szervesen beépül. A Jókai-recepció távlatából Szilágyi regényelemzésének legfontosabb hozadéka abban a belátásban rejlik, mely szerint Jókai számára alapvetően megoldandó poétikai probléma volt, hogy „miféleképpen lehet fönntartani a fikció közegében a dokumentarista módon szereplő valóságselemeket”. Az erre adott egyik lehetséges válasz lesz az „autobiografikussággal

¹⁵ Ez utóbbihoz tartozik például az *Utazás egy sírdomb körül* című önletrajzi írásának egyik fejezete, melyben Petőfit felveszi öngyilkos barátainak a lajstromába: „Hát a hetedik arcképet ne sorozzam-e közénk? Petőfit. [...] Hát nem öngyilkosság volt-e az, amivel ő végezte? Fegyver nélkül, paripa nélkül odamenni a csatárra, hol irgalom nem ismerő ellenség folytatja az irtó harcot; [...] Így csak az tesz, aki szántszándékkal meg akarja áldozni magát!” JÓKAI MÓR, *A fehér rózsa; Utazás egy sírdomb körül*, Budapest, Unikornis, 1995, 156–157. (Szilágyi Jókai *Életem* című verses önletrajza kapcsán utal ugyanerre a tematikus motívumra: 349–350; 371.)

¹⁶ Legutóbb OWAIMER Oliver lajstromozta hosszasan Jókai Petőfi-emlékezetének főbb csomópontjait a *Politikai divatokról* szóló elemzésében: *A Petőfi-rejtély Jókai szemével: a Politikai divatok a Petőfi-diskurzus kontextusában*, Tiszatáj, 2022/3, 69–75.

való játék”, amely végigkíséri Jókai életművét a *Politikai divatoktól* kezdődően, s melynek éppen ezért Szilágyi mintatateremtő szerepet tulajdonít: „itt kísérletezi ki Jókai azt a narrációs technikát, amelyben egyszerre ajánlja fel a lejeune-i értelmű »önéletrajzi paktumot«, s vonja kétségbe ennek érvényesíthetőségét”. (325.) Ez a stratégia pedig egyfelől már a modernség prózapoétikája felől is értelmezhető Jókai-korpuszt körvonalaz, másfelől – a *Politikai divatok* esetében – ebben a poétikai tudatossággal imaginált alternatív önéletrajzi univerzumban központi szerepet kap a Petőfi-emlékezet többnézőpontú, többértelmű színrevitele: „így jelenhet meg Petőfi későbbi sorsának kettős perspektívája”. (331.) Az egyiket Zeleji alakja képviseli, akinek rejtélyes csatatéri halála modellálja Petőfi (kultuszhoz vezető) életsorsát; a másik (dominánsabb) Petőfi-alteregő, a költő Pusztafi, akinek fiktív életútjában Petőfi esetleges „túlélésének” egy teljesen „reális” alternatív forgatókönyvét viszi színre a regény. A kezdetben sikeres karriert befutó költő visszatér a szabadságharc csatatareiról, viszont nem képes (nem akar) alkalmazkodni a gyökeresen megváltozott helyzethez, vagabond figura lesz belőle: Jókai írói imaginációja úgy affirmálja a Petőfi-kultusz egyik fő pillérét, hogy azzal párhuzamosan a ’mi lett volna, ha’ egyik lehetséges alternatív realizációjának dekulváló, demisztifikáló narratíváját is megalkotja.

Ehhez hasonló „gondolati struktúrát” képez le Szilágyi Márton könyvének egésze is. A monográfia címe, „a magyar romantika ikercsillagai” formula kendőzetlenül kultikus nyomatékú kijelentés, s – a borítóképet is figyelembe véve – nagyon közel kerül a korábban citált Krúdy-esszé (két kultuszt összebékítő) zárókijelentéséhez: „Most már száz esztendő múlva, nyugodtan egymás mellé akaszthatjuk a Petőfi és Jókai arcképeit. [...] Hiába tiltakoznának a másvilágról, nevük egymás mellé került, sokkal elválaszthatatlanabban, mint társszerkesztő korukban.”¹⁷ Szilágyi persze nem kultuszt épít, de nem is rombol, hiszen irodalomtörténeti feladatok közé sorolja az írói kultuszok természetrajzával való árnyalt számvetést is, amint azt a könyve utolsó lapján nyomatékosítja: „[a] kultusz eleve tünet: társadalmi igényt fejez ki. S a kultusz mögött időnként megragadható módon felsejlenek gazdasági érdekeltségek is”. (375.) Ugyanakkor a monográfia legfontosabb hozadéka, hogy – jelentős filológiai és szövegértelemező apparátust mozgósítva – először jár utána annak, hogy mit is jelent(het) konkrétan Petőfi és Jókai „elválaszthatatlansága” a szűkebb irodalomtörténeti mezőben. Bármennyire is kézenfekvő ez a párhuzam, ezt a munkát behatóan, mindkét korpusz esetében számos új eredményt hozva először Szilágyi Márton végezte el, a monográfia egyik koncepciózus kulcsmondatának szellemében: „Jókai és Petőfi pályájának párhuzamos olvasása és értelmezése egyáltalán nem manipulatív, utólagos konstrukció, hanem releváns irodalomtörténeti megközelítésmód”. (215.)

¹⁷ KRÚDY, 42.